

Tilda Suominen

**LAPSEN SURUKOKEMUS
VANHEMMAN MENEHTYESSÄ**
Ammatilliset valmiudet surevan lapsen
kohtaamisessa

Yhteiskuntatieteiden tiedekunta
Kandidaatintutkielma
Maaliskuu 2021

TIIVISTELMÄ

Tilda Suominen: Lapsen surukokemus vanhemman menehtyessä – ammatilliset valmiudet surevan lapsen kohtaamisessa

Kandidaatintutkielma

Tampereen yliopisto

Sosiaalityön tutkinto-ohjelma

Maaliskuu 2021

Tässä tutkielmassa perehdytään ammattilaisen sekä vanhempansa menettäneen lapsen kohtaamiseen tilanteessa, jossa vanhempi on menehtynyt. Tutkielmani teoreettisessa viitekehyksessä olen avannut lapsen surun saamia erityispiirteitä vanhemman menehtyessä sekä lapsen ja ammattilaisen välisen kohtaamisen tematiikkaa. Yhdessä teoreettisen viitekeh്യkseni kappaleessa olen lisäksi avannut sosiaalityön roolia samaisessa tilanteessa. Tutkimuskysymykseni koskevat ensinnäkin sitä, millainen on vanhemman menehtymisestä johtuva lapsen surukokemus sekä toiseksi sitä, millaisia valmiuksia surevan lapsen kanssa työskentelevältä ammattilaiselta odotetaan.

Aineistoni koostuu 11 vertaisarvioidusta kansainvälisestä artikkelista. Aineistot käsittelevät pääasiassa joko lapsen surua yleensä tai vanhemman menehtymistä, erilaisten ammattilaisten kokemuksia surevien lasten kanssa työskentelystä tai niihin on koottu neuvoja surevien lasten kanssa työskenteleville. Tutkielmani on toteutettu kirjallisuuskatsauksena.

Lapsen surukokemukseen on nähty vaikuttavan hänen kehitystasonsa lisäksi niin lapsen sukupuoli kuin sekin, miten hyvin tämä on voitu valmistella tapahtumaan. Lisäksi sillä, miten tietoinen lapsi on kuolemasta yleensä, on merkitystä. Ammattilaiselta odotetaan kohtaamisessa tietoisuutta omien surukokemuksiensa vaikutuksista sekä tietoa surevan lapsen tarpeista yleisesti. Vähäisen saatavilla olevan tutkimustiedon ja vanhemman menetyksen lopullisuuden valossa on selvää, että vanhemman menehtymisen vaikutuksista lapseen tulisi saada lisää tietoa. Lisäksi surevan lapsen ammatillisen kohtaamisen kannalta keskeisiä valmiuksia tulisi vahvistaa jo opiskeluaikana jossakin määrin. Kuoleminen ja kuolema ovat syntymän lailla väistämättömiä tapahtumia jokaisen elämässä, joten tästä syystä niistä avoimesti puhuminen lapselle on tärkeää.

Avainsanat: lapsi, kohtaaminen, sosiaalityö, suru, menetys

Tämän julkaisun alkuperäisyys on tarkastettu Turnitin OriginalityCheck –ohjelmalla.

SISÄLLYSLUETTELO

1 JOHDANTO.....	4
2 LAPSEN SURUN AMMATILLINEN KOHTAAMINEN SOSIAALITYÖN NÄKÖKULMASTA	6
2.1 Lapsen surun erityispiirteet.....	6
2.2 Lapsen ammatillinen kohtaaminen	8
2.3 Sosiaalityön rooli vanhemman menehtyessä.....	9
3 TUTKIMUKSEN TOTEUTTAMINEN.....	12
3.1 Tutkimuskysymykset.....	12
3.2 Tutkimusmenetelmä ja tutkimusetiikka	12
3.3 Tutkimusaineisto.....	13
3.4 Aineiston analyysi.....	15
4 VANHEMMAN MENEHTYMISESTÄ JOHTUVA LAPSEN SURUKOKEMUS	16
4.1 Lapsen kehitystason ja sukupuolen merkitys.....	16
4.2 Vanhemman menehtyminen traumana.....	18
5 AMMATILLISUUS SUREVAA LASTA KOHDATESSA	20
5.1 Surevan lapsen tarpeiden tunnistaminen.....	20
5.2 Surevan lapsen kanssa työskentelevien taitotasot ja tietoisuus	21
6 JOHTOPÄÄTÖKSET	23
LÄHTEET	26
LIITTEET	30

1 JOHDANTO

Näin suru saapuu hiljaa, se tulee, leikkaa viljaa.

Eikä tiedä milloinkaan, kuka meistä kutsutaan vuorollaan, ei kohtalooan.

Kuin helmi, kyynel kiiltää ja suru mieltäs viiltää.

Mitään ennalleen en saa, voin vain olla, ymmärtää.

-Kirka (san. Vexi Salmi)

Vanhemman menehtyminen on yksi suurimmista mahdollisista kriiseistä lapsen elämässä. Aikuisen on vaikea tietää, miten lapsi kokee kriisin, sillä lapset eivät todennäköisesti ilmaise suruaan samoin kuin aikuiset (Mieli 2020). Kappaleessaan Anna käsi Kirka laulaa surusta ja siitä, miten koskaan ei voi tietää kenet kuolema kohtaa. On kuitenkin hyvä tiedostaa, että suru koskettaa meitä kaikkia jossakin vaiheessa elämäämme, eikä se aina johdu kuolemasta. Erityisesti ammattilaisen roolissa on tärkeää ymmärtää, miten suru tyypillisesti näyttäytyy, voidakseen tukea surevaa parhaalla mahdollisella tavalla. Surevan lapsen kanssa työskennellessä ei tarvitse olla ammattilainen surun suhteen, usein riittää, että on läsnä ja valmis kulkemaan lapsen rinnalla (Uittomäki, Mynttinen, Laimio 2011, 4).

Tarkastelen kandidaatintutkielmassani vanhemman menehtymisestä johtuvaa lapsen surun kokemusta ja ammattilaisen sekä vanhempansa menehtymistä surevan lapsen välistä kohtaamista. Ammattilaisen ja lapsen välisen kohtaamisen tarkastelussa keskitytään siihen, millaisia valmiuksia ammattilaiselta odotetaan. Kiinnostukseni aiheeseen pohjautuu käytännön opetusjaksoon, jonka vietin Tampereen kaupungin lapsiperheiden sosiaalityössä. Yhdeksän viikkoa kestäneen opetusjakson aikana kohtasin useamman perheen, joissa toinen vanhemmista oli menehtynyt hiljattain. Perheitä kohdatessa mietin, miten tuollainen suurta surua läpikäyvä perhe, ja erityisesti lapsi, olisi hyvä kohdata. Halusin tutkielmassani keskittyä erityisesti lapsen kokemuksiin ja surevan lapsen kohtaamiseen heidän haavoittuvan asemansa vuoksi (esim. Strandell 2005, 32). Pidän itse tärkeänä sitä, että sosiaalityöntekijällä on valmiudet kohdata sureva lapsi tämän kehitystä tukevalla tavalla.

Tutkittava ilmiö liittyy useaan laajempaan yhteiskunnalliseen keskusteluun. Tällaisia keskustelunaiheita ovat esimerkiksi surevan lapsen kohtaaminen yleisellä tasolla, miten lapsen suru vaikuttaa hänen myöhempään elämäänsä ja millaista roolia erilaiset tunteet näyttelevät asiakastyön kohtaamisissa. Tässä kirjallisuuskatsauksessa ei ole tarkoituksena avata kaikkia tutkittavan ilmiön tasoja. Vanhempansa voi menettää muussakin tapauksessa kuin siinä, että vanhempi menehtyy. Keskityn tässä tutkielmassa pohtimaan asiaa erityisesti sellaisen lapsen näkökulmasta, jonka vanhempi on menehtynyt. En ole tutkielmassani eritellyt vanhemman kuolinsyytä. Koen vanhemman menehtymistä surevan lapsen tunteiden tulkinnan tärkeänä. Pidän tärkeänä ja tutkittavan arvoisena myös tilanteita, joissa vanhempi on menehtynyt itsemurhan seurauksena. Kun kuolinsyy on itsemurha, lapselle kuolemasta kertominen tuntuu usein entistä vaikeammalta (Laimio 2015).

Sosiaalipsykologi Kati Kärkkäisen (2019) mukaan ammattilaisen on tärkeää kohdata menetyksen kokenut lapsi siten, että tämä tulee nähdäksi, kuulluksi ja huomioiduksi. Lapsen surukokemuksen kannalta ammattilaisen tulisi ymmärtää, miten vanhemman menehtyminen vaikuttaa lapseen. Tarkoitukseni onkin tässä tutkielmassa koota yhteen vanhempansa menettäneen lapsen tyypillistä surukokemusta sekä ammattilaiselta odotettavia valmiuksia surevaa lasta kohdatessa. Toivon, että myös muut ammattilaiset saavat tutkielmastani ammennettua jotakin käyttökelpoista vanhempansa menettäneen lapsen kohtaamiseen.

Tutkielmani etenee johdannon kautta lukuun kaksi, jossa on esitelty teoreettinen viitekehys käsittelemällä lapsen surukokemusta ja sen erityisyyttä silloin, kun kyseessä on vanhemman menehtyminen. Luvussa kaksi käsitellään lisäksi lapsen ja ammattilaisen välistä kohtaamista sekä sosiaalityön roolia vanhempansa menettäneen lapsen kohtaamisessa. Tutkimuksen toteuttamista koskevassa luvussa kolme, esitellään tutkimuskysymykset, -menetelmä, -aineisto ja sen analyysi. Luvussa neljä siirrytään käsittelemään tutkielman tuloksia. Tulokset on jaettu kahteen päälukuun, joiden alta löytyy kummastakin kaksi alalukua. Tulosten käsittelyn jälkeen luvussa kuusi esitetään johtopäätökset.

2 LAPSEN SURUN AMMATILLINEN KOHTAAMINEN SOSIAALITYÖN NÄKÖKULMASTA

Tutkimukseni teoriataustan avaamisen tarkoituksena on selkeyttää sitä, mistä näkökulmasta tutkielmassa lähestytään tutkittavaa aihetta. Aikuisen suru eroaa lapsen surusta monella tapaa. Esimerkiksi siten, ettei lapsella ole samanlaisia valmiuksia menetyksen kohtaamiseen. Vanhemman menehtyminen luo surulle omanlaiset erityispiirteensä. Lapsen ja ammattilaisen välinen kohtaaminen on teema, joka kiinnittyy tutkielmani ydinsisältöön olennaisesti. Vanhemman menehtyessä sosiaalityötä tarvitaan erityisesti silloin, kun lapselle ei jää huoltajaa tai eloon jäänyt huoltaja tarvitsee tukea lapsen kasvun ja kehityksen turvaamiseksi (Sosiaalihuoltolaki 1301/2014).

2.1 Lapsen surun erityispiirteet

Lapsen ja aikuisen surussa on sosiaalipsykologi Kati Kärkkäisen (2019) mukaan enemmän samaa kuin erilaista. Lapsen kuolemakäsitystä ja surussa selviytymistä vaikeuttavat lapsen ajattelun kehityksen keskeneräisyys sekä tiedon ja elämäkokemuksen puute (Poijula 2016, 115). Lapsella on lisäksi aikuista vähemmän sanoja käytössään, joten hänen voi olla vaikeaa sanottaa kokemuksiaan (Kärkkäinen 2019). Lapsen kestäkyky surun suhteen kasvaa tämän varttuessa (Poijula 2016, 119) ja siihen vaikuttaa paljolti ympäröivien ihmisten sekä aikuisten reaktio tilanteeseen (Dyregrov 2008, 71). Lapsen iän ja tämän kestäkyvyn mukaisesti on tärkeää kertoa lapselle surua aiheuttaneesta tapahtumasta todenmukaisesti. Asioiden kertominen totuudenmukaisesti on tärkeää erityisesti sen vuoksi, että epävarmuus saattaa saada lapsen itse täyttämään tietämyksessään olevat aukot mielikuvitustaan käyttäen. Siinä missä puhuminen ja aika ovat usein aikuiselle paras keino käsitellä surua, saattaa lapsi tarvita erilaisia konkreettisia välineitä surun käsittelyyn. Tällaisia välineitä voivat olla esimerkiksi piirtäminen, musiikin kuuntelu tai vanhojen valokuvien katselu. (Suomen Mielenterveys.)

Aiemman tutkimuksen mukaan tyttöjen ja poikien surukokemuksessa on eroja. Dyregrovin (1997, 43) mukaan tytöt ilmaisevat suruaan poikia enemmän avoimesti ja verbalisesti, kun taas poikien suru ilmenee usein käyttäytymisessä ja oppimisvaikeuksina. Erot sukupuolten välillä alkavat erottua noin kahdeksan

vuotiaana ja ne ovat selkeimmin havaittavissa murrosikäisenä. (Dyregrov 1993, 52.) Yhtäältä tulee pitää mielessä, etteivät sukupuolten väliset erot surukokemuksessa koske automaattisesti kaikkia. Toisaalta niiden huomioiminen esimerkiksi palveluja suunniteltaessa voi olla kohdallaan. (Dyregrov 1993, 53.)

Luonnollisesti vanhemmat kuolevat ennen lapsiaan, mutta odotuksien mukaan eivät kuitenkaan vielä silloin kun lapsi asuu kotona tai on riippuvainen vanhemman hoivasta (Silverman 2000, 77). Jos lapsen surun taustalla on vanhemman kuolema, saattaa suru saada joitakin erityspiirteitä. Vanhemman kuolema aiheuttaa suuren muutoksen koko perheessä ja se saattaa herättää lapsessa pelkoa myös toisen vanhemman menetyksestä. (Suomen Mielenterveys.) Vanhemman menetys aiheuttaa eräänlaisen turvan menettämisen perheessä, eikä perheen arki pyöri samalla tapaa kuin ennen tätä (Kärkkäinen 2019).

Kun menetetään suhde tai kun suhde vahingoittuu jollakin tapaa, koetaan usein sosiaalista kipua (Pojjula 2016, 128). Sosiaalista kipua kokeakseen riittää, että tuntee itsensä hylätyksi. Sosiaalisen kivun ero fyysiseen kipuun näkyy myös siinä, että fyysisen kivun unohtaa kun se on ohi, kun taas sosiaalinen kipu jää muistiin. (Kaaro 2015.) Jopa vauvaikäinen kykenee tuntemaan fyysisen etäisyyden huoltajastaan, joka on ennen ollut lähellä. (Pojjula 2016, 128.) Lapsen kokemaan suruun vaikuttaa lisäksi se, onko lasta voitu valmistaa vanhemman kuolemaan ennen sen tapahtumista. Jos ennakointi on mahdollista, on lapselle hyvä antaa tietoa vanhemman sairaudesta tai loukkaantumisesta tämän hoidon eri vaiheissa. Lapselle on tärkeää antaa tilaa esittää kysymyksiä ja kuolemaa koskeva tieto on hyvä tuoda ilmi rauhallisesti ja lempeästi. (Pojjula 2016, 130.)

1990-luvulta lähtien Euroopassa ammatillinen ja julkinen kiinnostus surevien lasten tarpeisiin vastaamiseen on korostunut (Stokes ym. 1999, 291). Yksi suurimmista haasteista, jonka aikuinen voi kohdata, on surevan lapsen tukeminen (Morgan & Roberts 2010, 206). Suru itsessään sisältää suruprosessin, joka käynnistyy välittömästi menetyksen seurauksena ja on jatkuvaa (Pojjula 2016, 132). Lapsen suruprosessin tukeminen vaatii läsnäoloa, surun sallimista ja avoimuutta. Suru saattaa nousta pintaan pitkänkin ajan jälkeen fyysisinä tai

psykykkisinä oireina. Tällaisissa tapauksissa aikuiselta vaaditaan herkkyyttä tiedostaa asia. (EVL.) Lapsi saattaa suruprosessinsa aikana tuntea erilaisuutta vertaistensa joukossa, sillä harva lapsi on kokenut vanhempansa tai muun läheisen menetystä (Kärkkäinen 2019). Siinä missä elämän alkua, syntymää ja synnytystä korostetaan ja pidetään tärkeänä terveydenhuollossa, kuolema ja kuoleminen jää usein taka-alalle. Tämä on huolestuttavaa, sillä Wordenin (1997) mukaan kuolema on yksi perustavanlaatuisin menetys, jonka lapsi voi kohdata.

2.2 Lapsen ammatillinen kohtaaminen

Tutkielmani näkökulmasta kohtaamisella tarkoitetaan tilannetta, jossa ammattilainen, tässä tapauksessa sosiaalityöntekijä, ja vanhempansa menettänyt lapsi tapaavat. Lapsen kohtaaminen on aina omalla tavallaan erityistä (Mattila 2011). Ammattilaisen ja lapsen välinen onnistunut kohtaaminen sekä luottamuksen syntyminen ovat keskeisiä tekijöitä monella tapaa (Hietanen-Peltola 2019). Ammattilaisen ja lapsen kohtaamisen väliset haasteet voidaan tiivistää jokaisen lapsen ainutlaatuisuuden muistamiseen sekä arvostamiseen ja oman ammatillisen itsearvostuksen vahvuuteen (Mattila 2011). Mannerheimin Lastensuojeluliitto ja lapsiasiavaltuutettu ovat koonneet Lapsiystävällisen kohtaamisen tarkistuslistan, jota työntekijät voivat käyttää eräänlaisena muistilistana lapsia kohdatessaan. Tarkistuslista (Taulukko 1) on kymmenen kohdan mittainen ja sovellettavissa myös surevan lapsen kohtaamiseen.

Lapsiystävällisen kohtaamisen tarkistuslista

1. Valitse lapselle sopiva tapaamispaikka
2. Kohtaa kiireettä
3. Osoita, että välität
4. Kysy ja kuuntele
5. Kerro ammatistasi ja tee työsi läpinäkyväksi
6. Kerro, miten voit auttaa
7. Kerro vaitiolovelvollisuudesta avoimesti

8. Ota vastaan kaikenlaiset reaktiot
9. Vahvista luottamusta tulevaan
10. Huolehdi asioiden etenemisestä

Taulukko 1. Lapsiystävällisen kohtaamisen tarkistuslista (MLL & lapsiasiavaltuutettu 2017.)

Tarkistuslistan mukaan lapsiystävällisessä kohtaamisessa on tärkeää ottaa huomioon lapsen tapaamispaikka ja kohtaamisen kiireettömyys. Lisäksi sillä, miten ammattilainen osoittaa välittävänsä lapsen asioista on merkitystä. Listan mukaan on tärkeää, että lasta kuuntelee ja tältä kysyy asioista. On myös hyvä tuoda ilmi asioita omasta ammatistaan siten, että lapsi tietää kenet hän tapaa. Konkreettisten auttamismahdollisuuksien esiin ottaminen voi olla kiitettävä tapa luoda edellytyksiä lapsiystävälliselle kohtaamiselle. Listan mukaan on lisäksi tärkeää, että lapselle selvitetään ammattilaisen vaitiolovelvollisuus. Lapsen reaktiot voivat olla moninaisia ja ammattilaisen tulisi olla valmis ottamaan ne vastaan sellaisenaan. Kohtaamisen lopulla on tärkeää vahvistaa luottamusta tulevaan ja huolehtia siitä, että yhdessä päätetyt asiat ryhdytään edistämään sovitulla tavalla. (MLL & lapsiasiavaltuutettu 2017.)

2.3 Sosiaalityön rooli vanhemman menehtyessä

Jokaisen ammattilaisen, joka työssään kohtaa läheisensä menettäneen on varmistettava, että tämä saa tarvitsemaansa apua. Ammattilaisen tulee arvioida, minkälaista apua läheisensä menettänyt tarvitsee ja tämän jälkeen ohjata hänet oikeaan paikkaan. (Surevan kohtaaminen.) Suomessa vastuu lapsen hyvinvoinnista ja huollosta on ensisijaisesti vanhemmilla tai muilla huoltajilla. Jos vanhempi menehtyy tai muulla tavoin laiminlyö kasvatustehtävänsä, on sosiaalityöntekijän tuettava vanhempia ja pyrittävä tarjoamaan perheelle apua riittävän varhain. (Lastensuojelulaki 417/2007.) Sosiaalihuoltolailta lisäksi taataan lapsen oikeus saada viipymättä tämän terveyden tai kehityksen kannalta välttämättömät sosiaalipalvelut (Sosiaalihuoltolaki 1301/2014).

Sosiaalityötä ei välttämättä tarvita tilanteessa, jossa lapsen vanhempi menehtyy. Tällainen tilanne voi olla kyseessä esimerkiksi silloin, jos lapsella on eloonjäänyt huoltaja. Kuitenkin esimerkiksi silloin kun lapsi on menettänyt molemmat vanhempansa tai hänen menehtynyt vanhempansa on ollut ainut huoltaja, tulee lastensuojelun sosiaalityöntekijän huolehtia lapsen sijoituksesta. Lapsi voidaan sijoittaa tällaisessa tapauksessa hetkellisesti esimerkiksi lähisukulaiselle tai muulle lapselle läheiselle, joka vastaa sijoituksen ajan lapsen asioista. Lapsen sijoittamista valmisteltaessa myös lapsen mielipidettä kuullaan mahdollisuuksien mukaan. (Suomi 2020.) Lapselle voidaan määrätä edunvalvoja, jos lapsen huoltaja ei kykene toimimaan tässä tehtävässä (DVV). Tilanteessa, jossa vain toinen lapsen vanhemmista menehtyy, saattaa toinen vanhempi tarvita sosiaalityön tukea kasvatustehtävässään.

Lapsille suunnatut palvelut koostuvat sosiaali-, terveys-, opetus-, liikunta-, ja kulttuurialojen palveluista. Palveluiden tulisi näyttäytyä asiakkaalle kokonaisuutena sen sijaan, että asiakasta siirrettäisiin tarpeettomasti palvelusta toiseen. (THL.) Ensisijainen vastuu lapsen tukemisesta on sidoksissa tämän ikään. Jos lapsi on alle kouluikäinen, vastuu tämän tukemisesta on neuvolalla. Lapsen ollessa kouluikäinen, häntä tukevat koulupsykologit ja -kuraattorit. Tukea lapselle voidaan saada myös kunnan terveyskeskuksesta, perheneuvolasta tai lastenpsykiatrian palveluista. (Suomi 2020.) Jos nämä ensisijaiset tukimuodot eivät ole riittäviä, viimesijaisena tukimuotona on lastensuojelun sosiaalityö.

Lastensuojelun sosiaalityöntekijällä on oma tärkeä roolinsa kriisityössä. Työntekijän tulee kyetä tunnistamaan lapsen kriisiin liittyviä tunteita sekä pystyä vastaanottamaan ja käsittelemään lapsen tunteenpurkauksia, kuten vihaa ja aggressiota. Jos sosiaalityöntekijä kokee, ettei voi tai osaa auttaa kriisissä olevaa lasta, tulee tämän osata ohjata lapsi kriisityön piiriin. Kriisityö on tyypillisesti lyhytkestoista, suunnitelmallista sekä tavoitteellista lapsen tukemista. Se voi pitää sisällään asiakastyön lisäksi palvelujen välittämistä, hoivaa ja asiakkaan kokonaisvaltaista tukemista. (THL.) Sosiaalityön järjestämisen tuen ja avun lisäksi vanhempansa menettäneelle lapselle voidaan löytää tukea esimerkiksi järjestötoiminnasta. Muun muassa Suomen Mielenterveysseura järjestää perhekursseja, joissa on ikätasoisesti omat ryhmät vanhempansa menettäneille.

Myös monet seurakunnat sekä Nuoret lesket järjestävät toimintaa vanhempansa menettäneille lapsille. (Suomen Mielenterveys.)

3 TUTKIMUKSEN TOTEUTTAMINEN

3.1 Tutkimuskysymykset

Tutkimuksen tavoitteena on aiemman aiheesta olevan tutkimuskirjallisuuden avulla selvittää, millaisena vanhempansa menettäneen lapsen surukokemus näyttäytyy. Tavoitteena on myös koota yhteen erilaisia valmiuksia, joita surevan lapsen kanssa työskentelevältä ammattilaiselta odotetaan.

Tutkimuksen tavoitteiden pohjalta muodostui kaksi tutkimuskysymystä:

1 Millainen on vanhemman menehtymisestä johtuva lapsen surukokemus?

2 Millaisia valmiuksia surevan lapsen kanssa työskentelevältä ammattilaiselta odotetaan?

3.2 Tutkimusmenetelmä ja tutkimusetiikka

Tutkielmani on toteutukseltaan laadullinen review-tutkimus, eli tarkemmin sanottuna kirjallisuuskatsaus. Kallion (2006, 18) mukaan review-tutkimukselle on tyypillistä luoda yleiskatsaus käsiteltyyn aihepiiriin ja tiivistää aineistoista olennainen tieto. Kirjallisuuskatsauksen on täytettävä vaatimukset koskien sen julkisuutta, kriittisyyttä, itsekorjaavuutta sekä objektiivisuutta (Salminen 2011, 1). Kirjallisuuskatsauksen tekemistä perustellaan esimerkiksi siten, että sen tavoitteena on kehittää olemassa olevaa teoriaa samalla rakentaen uutta. Tämän lisäksi sen avulla voidaan arvioida olemassa olevaa teoriaa, rakentaa kokonaiskuvaa tietystä asiakokonaisuudesta, pyrkiä tunnistamaan olemassa olevan teorian ongelmia, sekä kuvata tietyn teorian kehitystä historiallisesta näkökulmasta. (Salminen 2011, 3.)

Pääsääntöisesti kirjallisuuskatsaus jaotellaan kolmeen eri tyyppiin, joita ovat kuvaileva kirjallisuuskatsaus, systemaattinen kirjallisuuskatsaus ja meta-analyysi (Salminen 2011, 6.) Oma tutkielmani noudattaa kuvailevan kirjallisuuskatsauksen tyyppiä. Kuvaileva kirjallisuuskatsaus on usein käytetty, eikä se noudata kovinkaan tiukkoja ja tarkkoja sääntöjä. Kuvailevassa kirjallisuuskatsauksessa tutkimuskysymykset voivat olla väljempinä, kuin muita aiemmin mainittuja tyyppisiä käytettäessä. (Emt.)

Tutkielman herkkäluontoisen aiheen huomioiden myös tutkimuseetiikan esiin ottaminen on tärkeää. Aihevalintani pohjautuu omaan henkilökohtaiseen tarpeeseen saada valmiuksia vanhemman menehtymistä surevan lapsen kohtaamiseen. Lisäksi pohjaan aihevalintaani vähäiseen tutkimukseen ja kokemaani jatkotutkimuksen tarpeeseen. En itse omaa henkilökohtaista kokemusta vanhemman menehtymisestä lapsuudessa.

Tutkielmassa käytetyt aineistot olen hankkinut yliopiston tietokannoista. Käyttämiini lähteisiin olen viitannut asianmukaisella tavalla siten, etten loukkaa alkuperäisen kirjoittajan tekijänoikeutta. Olen pyrkinyt pitämään huolen erityisesti painamattomien lähteiden luotettavuudesta. Painamattomina lähteinä olen käyttänyt esimerkiksi erilaisten valtion virastojen, kuten terveyden ja hyvinvoinnin laitoksen sekä digi- ja väestötietoviraston kotisivuja. Koska tutkielma on muodoltaan kirjallisuuskatsaus, sisältää se aina käytetyn aineiston väärintulkinnan mahdollisuuden. Lisäksi aineistoista voi jäädä nostamatta esiin niiden kirjoittajien näkökulmasta olennaisia asioita.

3.3 Tutkimusaineisto

Suoritin kirjallisuuskatsaukseni aineiston haun loppusyksyn 2020 aikana. Toteutin aineiston keräämistä siten, että tallensin ensin itselleni kaikki mahdolliset aiheita käsittelevät lähteet, joiden en äkkiseltään nähnyt täyttävän mitään poissulkukriteereistäni. Aineistoa koskevat sisäänotto- ja poissulkukriteerit on määritelty taulukossa 2.

Sisäänottokriteerit	Poissulkukriteerit
Englanninkieliset artikkelit	Muun kuin englanninkieliset artikkelit
Koko teksti saatavilla verkossa	Teksti maksullinen/ei saatavilla
Tutkimuksen kohteena alle 15-vuotiaat lapset	Tutkimuksen kohteena yli 15-vuotiaat nuoret
Vastaa tutkimuskysymyksiin	Ei vastaa tutkimuskysymyksiin
Vertaisarvioitu tieteellinen artikkeli	Ei vertaisarvioitu tieteellinen artikkeli

Taulukko 2. Aineiston sisäänotto- ja poissulkukriteerit

Toteutin aineiston hakua systemaattisesti. Hain ensin erityisesti suomenkielisillä hakutermeillä, kuten lapsi, suru, vanhemman menetys ja menehtyminen.

Suomenkielisillä hakutermeillä hakutulokset eri tietokannoista olivat melko keuhjoja. Käänsin ensin käyttämäni termit englanniksi, eli sanoiksi child, grief, parent loss ja death. Näitä hakutermejä käyttämällä tulokset paranivat, mutta suuri osa lähteistä koski suomenkielisten tulosten tavoin lapsen kuolemaa ja vanhemman surua. Englanninkielisiä lähteitä käyttäessäni tuli vastaan termejä kuten child bereavement, mourning child, losing parent ja child support. Näitä termejä käyttämällä löysin suurimman osan käyttökelpoisesta aineistostani. Toteutin hakua useissa eri tietokannoissa kuten Andorissa, ProQuestissa ja Google Scholarissa. Koin Google Scholarin antoisimpana tapana hankkia aineistoa.

Lopulliseen aineistooni päätyi ainoastaan englanninkielisiä artikkeleita, joten määrittelin suomenkielisyyden poissulkukriteeriksi, vaikka niiden poissulku johtui siitä, etteivät artikkelit olleet muilla tavoin sopivia tutkielmaani ajatellen. Lapsen iän rajaaminen tuotti hankaluuksia, sillä suurimmassa osassa aineistoani lapsen ikää ei ollut eritelty. Päädyin kuitenkin poissulkemaan aineistot, jossa selkeästi puhuttiin nuorista tai mainittiin niiden koskevan kaikkia alle 18-vuotiaita. En ole tutkielmassani käsitellyt erikseen eri ikäisiä lapsia, sillä en koe sen olevan merkityksellistä tutkielmani kontekstissa. Puhun tutkielmassa yleisesti lapsista tarkoittaen tällä lähinnä alle 15-vuotiaita.

Tutkielmassa ei ole rajattu aineistoa pois sen julkaisuvuoden takia, sillä useat juuri aihetta käsittelevät lähteet oli julkaistu 1990-luvulla. Olen kuitenkin pyrkinyt pitämään huolen siitä, että käyttämäni tieto on käyttökelpoista ja sovellettavissa nykypäivään. Tutkimuskysymykseeni kaksi olen soveltanut ja kerännyt tietoa eri aloilta. Koen, että suhteellisen samat ammattilaisen työskentelyä ja lasten kohtaamista koskevat tiedot ja taidot pätevät niin psykologiassa, varhaiskasvatuksessa kuin sosiaalityössäkin. Eri aloilla on toki omat erityispiirteensä ja olenkin jättänyt tutkielmastani pois sellaiset piirteet, jotka eivät tulkintani mukaan ole sovellettavissa sosiaalityöhön.

3.4 Aineiston analyysi

Olen toteuttanut aineistoni analyysia sisällönanalyysin keinoin. Sisällönanalyysi on perusanalyysimenetelmä, jonka käyttö on mahdollista kaikissa laadullisissa tutkimuksissa. (Tuomi & Sarajärvi 2008.) Ennen siirtymistä varsinaiseen analyysiin olen teemoittanut aineiston. Alussa toteutin teemoittelun karkeasti jakamalla aineistot tutkimuskysymyksieni mukaan. Tuomi & Sarajärvi (2008) ovat kuvanneet teemoittelun ennen varsinaista analyysia sisällönanalyysia selkeyttävänä tekijänä. Teemoittelun pääajatuksena on se, että siinä nostetaan esiin tutkimuskysymysten näkökulmasta tärkeitä asiakokonaisuuksia ja usein esiintyviä piirteitä (Juhila 2021).

Aineistoon tutustumisen ja silmäilyn, sekä sen teemoittelun jälkeen aloitin varsinaisen analyysin. Analyysivaiheessa luin aineiston läpi huolellisesti tehden jo ensimmäisellä varsinaisella lukukerralla merkintöjä ja huomioita aiheeni näkökulmasta. Muodostin aineistoista pienimuotoiset muistiinpanot, joihin sisälsin käyttökelpoista tietoa tutkimuskysymysteni näkökulmasta.

Aineiston analyysin aikana päädyin vaihtamaan alkuperäisen tutkimuskysymykseni kuinka kohdata vanhempansa menehtymistä sureva lapsi ammattilaisen roolissa toiseen. Lopulliseksi tutkimuskysymykseksi muovautui se, millaisia valmiuksia surevan lapsen kanssa työskentelevältä ammattilaiselta odotetaan. Kysymyksen vaihtaminen johtui osaksi siitä, että ensimmäiseen kysymykseeni ei vastattu aineistoissa, ja osakseen siitä, että analyysia tehdessäni huomasin aineistojen keskittyvän pitkälti uuden tutkimuskysymykseni mukaiseen sisältöön. Aineisto, jota päädyin tutkielmassani käyttämään koostuu 11 englanninkielisestä tieteellisestä vertaisarvoidusta artikkelista (ks. Liite 1). Artikkeleista kaksi on julkaistu ennen vuotta 2000 kun taas 2010 luvulla julkaistuja artikkeleita on mukana viisi.

4 VANHEMMAN MENEHTYMISESTÄ JOHTUVA LAPSEN SURUKOKEMUS

Aineistoissa tuli ilmi erilaisia tekijöitä, jotka vaikuttavat vanhemman menehtymisestä johtuvaan lapsen surukokemukseen. Olen jakanut löytämäni tulokset kahteen alalukuun, joita ovat lapsen kehitystason ja sukupuolen merkitys sekä vanhemman menehtyminen traumana. Sukupuolen merkitystä lukuun ottamatta aiheet olivat sellaisia, joista löytyi mainintoja useista aineistoista.

4.1 Lapsen kehitystason ja sukupuolen merkitys

Vaikka pienten lasten käsitys kuolemasta on erilainen suhteessa vanhempiin lapsiin, myös pienet lapset ovat kykeneviä kokemaan surua ja suremaan tärkeän ihmisen menehtymistä (Morgan & Roberts 2010, 207). Aikuiset usein vähättelevät lasten valmiuksia tiedostaa asioita tai tehdä huomioita. He saattavat myös ajatella, että lapsen ei tarvitse tietää koko totuutta. Lapset ovat kuitenkin asioiden suhteen tarkkaavaisempia kuin aikuiset ajattelevat. (Saari 2005, 196.)

Hopen ja Hodgen (2006) tutkimustuloksissa korostettiin muiden aineistojen tapaan sitä, miten lapsen kehitystaso on merkittävämpi mittari ymmärrystä arvioitaessa kuin lapsen ikä. Heidän mukaansa on hyödyllisempää tarkastella lapsen emotionaalisen ja kognitiivisen toiminnan tasoa kuin ikää itsessään. Kaikki haastateltavat eivät voineet vastata kysymykseen siitä, sopeutuuko joku ikäryhmä toista paremmin vanhemman kuolemaan. Tämä johtui siitä, että jokaisen ikäryhmän sisällä reaktiot olivat niin erilaisia. Näiden vastaajien mukaan kaiken ikäisillä lapsilla sopeutuminen on yhtä vaikeaa, mutta jokainen ikäryhmä näyttää tämän eri tavalla.

Rosen (1991) on koonnut yhteen kuusi tärkeintä tekijää, jotka vaikuttavat lapsen surukokemukseen. Ensinnäkin lapsen surukokemukseen vaikuttaa se, kuka on kuollut ja mikä rooli hänellä on ollut lapsen elämässä. Lapsen surukokemuksen kannalta on merkityksellistä, onko kyseessä ollut esimerkiksi isovanhempi, sisarus, äiti vai isä. Toiseksi on merkitystä sillä, miten lapsen muu perhe reagoi menetykseen. Lapsi ottaa paljon vaikutteita ympärillä olevistaan suremiseensa. Lisäksi Rosen on korostanut tuloksissaan lapsen kehitystason sekä tämän ymmärryksen merkitystä. Lapsen ymmärrys esimerkiksi kuolemasta muuttuu

hänen ikätasonsa mukaan. Rosen on lisäksi nostanut merkittäväksi tekijäksi lapsen surukokemuksen kannalta ambivalenssin. Lapsen surukokemuksen kokonaisuuden kannalta on merkittävää myös se, miten lapsi suree.

Kaiken ikäiset lapset tarvitsevat aikaa ja ymmärrystä kuoleman käsittelyyn. Kuoleman käsitteleminen on lapsella ja aikuisella hyvin erilaista. Christian (1997 Willisin 2002 muk.) on jaotellut tekijöitä, jotka vaikuttavat lapsen tapaan käsitellä ja ymmärtää kuolemaa. Näitä tekijöitä ovat ajatus kuolemasta (1) peruuttamattomana, (2) lopullisena, (3) väistämättömänä ja (4) kausaalisenä. Nämä tekijät liittyvät lapsen kehitystasoon hetkellä, jolloin lapsi kohtaa kuoleman. Ajatus kuolemasta peruuttamattomana perustuu siihen, miten lapset eivät välttämättä ymmärrä kuoleman olevan jotakin, jota ei voida korjata tai kumota. Lopullisuudella viitataan siihen, miten kuolema on pysyvä, peruuttamaton tila. Kun lapset kasvavat, heidän ajan käsitteen ymmärrys paranee, mikä tekee mahdolliseksi pysyvyyden tajuamisen. Väistämättömyys vaikuttaa lapsen tapaan käsitellä kuolemaa siten, että lapset eivät usein ole kokeneet elämän kiertokulkua riittävän pitkään, eivätkä siten ymmärrä kuoleman olevan luonnollinen prosessi. Kausaalisuudella taas viitataan siihen, miten lapsi ei välttämättä ymmärrä sitä, että jotkin asiat johtuvat luonnollisista tekijöistä, joihin heillä ei ole kykyä vaikuttaa. (Willis 2002, 221–222.)

Hope ja Hodge (2006) kertoivat tutkimukseensa osallistuneiden vastausten olleen enimmäkseen aiemman kirjallisuuden mukaisia, mutta tuottaneen myös joitakin uusia näkökulmia. He ovat havainneet tutkimuksessaan, että surevan lapsen sukupuolella on merkitystä tämän surukokemuksen kannalta. Tutkimuksen mukaan pojat pyrkivät ulkoistamaan suruaan ja osoittavat tyttöjä enemmän uhmakasta käyttäytymistä. Tytöt puolestaan näyttivät sisäistävän surunsa paremmin. Tyttöillä myös havaittiin tutkimuksessa enemmän somaattisia oireita ja heidän huomattiin olevan poikia verbaalisempia ja ilmeikkäämpiä. Tytöt myös kykenivät poikia paremmin sanoittamaan tunteitaan. Tutkimuksen mukaan pojat kaipasivat enemmänkin tekemistä ja tytöt keskustelua. Erään tutkimukseen osallistuneen sosiaalityöntekijän mukaan erot johtuivat siitä, että yhteiskunnassa tyttöjen on poikia hyväksyttävämpää surra avoimesti. Samanlaisia eroavaisuuksia oli havaittavissa myös puhuttaessa lapsen iästä. Nuoremmille

järjestettiin helposti enemmän toiminnallisuutta vaativia surusta selviytymisen keinoja, kun taas vanhempien lasten ryhmissä keskityttiin esimerkiksi keskusteluun. (Hope & Hodge 2006.)

4.2 Vanhemman menehtyminen traumana

Trauma määritellään voimakkaaksi tapahtumaksi ihmisen elämässä. Sillä tarkoitetaan tapahtumaa, johon yksilö ei pysty vastaamaan asianmukaisesti. Traumalla on voimakas, äkillinen ja pysyvä vaikutus yksilöön. (Saari 2005, 14.) Trauman aiheuttaneen tapahtuman luonteella ja lapsen roolilla siinä, on luonnollisesti merkitystä siihen, miten lapsi kokee tapahtuneen ja miten hän siihen reagoi. Lapsen kokemus määräytyy pitkälti sen perusteella, millainen merkitys tapahtumalle annetaan lapsen maailmassa. Mikäli lapsi on kokenut elämässään menetyksiä, jatkossa pelko siitä, että esimerkiksi vanhemmat tai sisarukset kuolevat, on tyypillistä. (Saari 2005, 197.)

Kuolema on stressaava tapahtuma, joka aiheuttaa yleensä ongelmia ja vaikeuksia etenkin lapsille (Melvin & Lukeman 2000). Vanhemman kuolema on yksi vaikeimmista asioista, jonka lapsi voi elämänsä aikana kohdata. Se altistaa lapsen ennen aikaisesti elämän arvaamattomuudelle ja päivittäisen olemassaolon heikkoudelle. Vielä muutama sukupolvi sitten kuolema ja kuoleminen olivat riittävän yleisiä siihen, että lapset kokivat ne melko rutiininomaiseksi. Aikaisempi altistuminen kuolemalle vähensi sen seurauksia ja normalisoi surua. Tänä päivänä kuolema on entistä harvinaisempaa ja sen vuoksi traumaattisempaa niin lapsille kuin aikuisillekin. Erityisesti pienten lasten vanhempien kuolema on jotain, mihin nyky-yhteiskunnassa ei ole juuri totuttu. (Reamer & Lloyd 2011.) Vaikka kuolema onkin luonnollinen osa elämää, lapsuudessa koettu vanhemman kuolema ei ole normaalia tai odotettua (Griese ym. 2017, 540).

Vanhempansa menettäneen lapsen mahdollinen eloon jäänyt vanhempi voi olla emotionaalisella tasolla lapsensa saavuttamattomissa, sillä vanhemmalla saattaa olla oma suru työstettävänä (Melvin & Lukeman 2000, 529). Rakkaan ihmisen menehtymisestä aiheutuu menetyksen tunteen lisäksi käytännöllisiä vaikutuksia, kun lapsen arjessa tapahtuu väistämättömiä muutoksia. Toimenpiteet, jotka edistävät tai parantavat lapsen kiintymystä ja turvallisuuden

tunnetta sekä konkreettisten keinojen antaminen menetyksen ilmaisuun ja ymmärtämiseen auttavat vähentämään tulevaisuudessa koetun mahdollisesti pitkäaikaisenkin häiriön todennäköisyyttä lapsessa. (Melvin & Lukeman 2000, 532.) Muutokset kodin tavoissa ja rakenteessa vaikuttavat esimerkiksi siihen, miten hyvin lapsi sopeutuu vanhempansa menetykseen. Melvinin ja Lukemanin (emt.) mukaan sopivin tukimuoto surevalle lapselle on jo lapsen elämässä mukana olevilta aikuisilta saatu tuki.

Sally Paulin (2019) tutkimus on osoittanut, että 9 – 12-vuotiaat lapset voivat puhua kuolemasta. Tutkimus osoitti lisäksi, että lapsilla on erilaisia persoonallisia, sosiaalisia ja koulutuksellisia tarpeita niin tehdäkseen. Kävi lisäksi ilmi, että lasten kuolemankokemukset ovat ristiriitaisia ja epäjohdonmukaisia. Tutkimukseen osallistuneista lapsista suurin osa oli kokenut henkilökohtaisen surun ja nähnyt, lukenut tai kuullut kuoleman vaikutuksista tuntemiinsa ihmisiin. Kuolema oli lisäksi ollut läsnä heidän lukemassaan kirjallisuudessa, historian- ja luonnontieteiden oppitunneilla ja mediassa. (Paul 2019, 566).

Nykyiset järjestelmät eivät varaa riittävästi resursseja, eivätkä tarjoa ennaltaehkäiseviä toimenpiteitä, joilla voitaisiin vähentää riskejä, sekä edistää lasten ja perheiden hyvinvointia ja sopeutumista menetyksiin. Nykyiset havainnot osoittavat, että nuorella iällä koetut menetykset lisäävät riskiä erilaisiin psykologisiin- ja käytöksellisiin häiriöihin. Tällaisia häiriöitä voivat olla esimerkiksi ahdistuneisuus, masennus, posttraumaattiset stressireaktiot, käyttäytymishäiriöt, päihteiden väärinkäyttö sekä toimintahäiriöt. (Griese ym. 2017, 540.)

5 AMMATILLISUUS SUREVAA LASTA KOHDATESSA

Surevan lapsen kohtaaminen vaatii aineistojen mukaan ammattilaiselta paljon. Kuitenkaan ammattilaisen taidot ja valmiudet eivät useinkaan kohtaa asetettuja vaatimuksia. Tässä kappaleessa olen jakanut alaluvut aineistoista nousseiden taitojen mukaan. Ensimmäisessä alaluvussa keskitytään kohtaamisessa ilmeneviin surevan lapsen tarpeisiin sekä niiden tunnistamiseen ammattilaisen näkökulmasta. Toisessa alaluvussa esittelen Stokesin ym. (1999) käyttämän jaottelun kolmesta erilaisesta taitotasosta, joita surevan lapsen kanssa työskentelevillä on. Luvussa tuodaan lisäksi ilmi ammattilaisen tietoisuuden merkitys surevaa lasta kohdatessa.

5.1 Surevan lapsen tarpeiden tunnistaminen

Kun ammattilainen tietää miten lapsen kuolemankäsitys rakentuu, saa hän tärkeää tietoa ja apua lapsen kanssa työskentelyyn. Hänen on siten helpompi reagoida lapsen tunteisiin ja auttaa tätä. (Willis 2002, 221.) Sairaanhoidajille tehdystä tutkimuksesta koskien heidän kokemuksiaan lapsen surun tarpeista ennen vanhemman kuolemaa kävi ilmi, että he tunnistivat erilaisia ammatillisia sekä henkilökohtaisia haasteita lasten surun tunnistamisessa ja heidän tarpeisiinsa vastaamisessa. Tässä tapauksessa ammattilaiset kokivat tietämyksensä lapsen surusta ja suremisesta rajalliseksi. He nostivat esiin aiheita koskien esimerkiksi lasten tarpeiden havaitsemista, lasten kanssa viestimistä, tuen tarjoamisen esteitä, henkilökohtaisia surukokemuksia, lasten kanssa työskentelyn vaikutusta itseensä sekä heidän saamaansa koulutusta. Tutkimuksessa mukana olleet sairaanhoitajat kokivat haluavansa jatkokoulutusta aiheutta koskien, sekä heidän mielestään olisi hyvä olla helposti saatavilla olevia lähteitä, jotka käsittelevät lapsen surua vanhemman menehtyessä. Heidän mielestään aiheutta koskevaa jatkotyötä tarvitaan kehittämään strategioita edellä mainittujen haasteiden voittamiseksi. (Clipsham ym. 2014.)

Reamer ja Lloyd (2011) ovat artikkelissaan tuoneet ilmi, miten esimerkiksi psykologi voi asemassaan korostaa pysyvyyden merkitystä kaaoksen keskellä. Pysyvyys ja rutiinit antavat lapselle tunteen vakaudesta ja lapsen hoitajia tulisi kannustaa tunnistamaan tämä. Rutiininen ja pysyvyyden vaikutus korostuu erityisesti pienempien lasten kohdalla.

5.2 Surevan lapsen kanssa työskentelevien taitotasot ja tietoisuus

Surevalle lapselle tukea voivat tarjota joko ammattilaiset tai koulutetut vapaaehtoiset, joilla on erityistä asiantuntemusta surun suhteen (Stokes ym. 1999, 301). Ymmärryksen, tiedot ja taidot surevan kanssa työskentelyn suhteen voidaan ajattelun helpottamiseksi jakaa erilaisiin taitotasoihin. Tason *yksi* taidot ovat niitä, joita käytetään epäsuorasti työskenneltäessä surevan lapsen kanssa. Yksilöt, jotka kuuluvat lapsen jokapäiväiseen ympäristöön ja joilla on jatkuva suhde perheeseen, voivat vastata positiivisesti heidän tarpeisiinsa tällä tasolla. Näitä henkilöitä voivat olla esimerkiksi terveydenhoitajat, yleislääkärit, opettajat, nuorisotyöntekijät, vanhemmat ja ystävät. Tason *kaksi* taidot ovat sellaisia, joita käyttävät koulutetut vapaaehtoiset sekä suoraan lasten ja heidän perheidensä kanssa työskentelemään palkatut henkilöt. Tällä tasolla tulisi olla mahdollisuus saada jatkuvaa tukea, koulutusta ja valvontaa tason *kolme* taidot omaavilta ammattilaisilta. Taitotasolla *kolme* ovat useimmiten koulutetut ammattitaitoiset henkilöt. Tason *kolme* taitoja käyttäviä ammattilaisia ovat esimerkiksi sosiaalityöntekijät, psykologit, psykiatrit ja perheterapeutit. Tason *kolme* taidot on saavutettu esimerkiksi kokemuksen kautta tai hankkimalla jonkinlaista jatkokoulutusta suruun liittyen. (Stokes ym. 1999, 302.)

Asiakastyötä tekevät sosiaalityöntekijät kohtaavat työssään usein lapsia, jotka ovat kokeneet läheisen menetyksen. Nykyään on tarjolla monipuolista tietoa lasten ja nuorten kohtaamasta surusta. Tieto on kehittynyt tutkimuksen ja kliinisten havaintojen seurauksena. (Rosen 1991, 1.) Koska tavassa, jolla lapsi kokee surua, on suuria eroja, täytyy lasten kanssa työskentelevien käyttää erilaisia lähestymistapoja lapsen tarpeisiin vastatakseen (Morgan & Roberts 2010, 207). Surevien lasten ja heidän perheidensä kanssa työskentelevien ammattilaisten on oltava tietoisia erilaisista eettisistä kysymyksistä, joita palvelujen tarjoamisesta syntyy. Palvelujen tarjoamisen näkökulmasta olennaisia eettisiä kysymyksiä ovat esimerkiksi se, miten ammattilaisten on tärkeää hankkia itselleen tietoa ja osaamista palveluista, joita he tarjoavat. Lisäksi kulttuurisensitiivisyys on teema, joka pitää huomioida myös surevien lasten ja heidän perheidensä kanssa työskennellessä. Tämän lisäksi ammattilaisten on oltava tietoisia siitä, miten heidän omat surukokemuksensa vaikuttavat heidän työskentelynsä. (Morgan & Roberts 2010, 214.) Kun ammattilaiset tulevat

tietoisemmiksi surun syistä ja erilaisista lähestymistavoista, on heidän entistä helpompi tukea surevaa lasta ja hänen perhettään (Morgan & Roberts 2010, 215).

6 JOHTOPÄÄTÖKSET

Tämän tutkielman tarkoituksena oli selvittää, millaisena lapsen suru näyttäytyy erityisesti silloin, kun kyseessä on vanhemman menehtyminen. Tavoitteena oli lisäksi koota yhteen joitakin ammattilaiselta vaadittavia valmiuksia surevan lapsen kohtaamisen kontekstissa. Aineistosta nousi esiin joitakin vanhemman menehtymisestä johtuvan lapsen surukokemuksen erityispiirteitä. Aineistoista ilmeni myös surevan lapsen kohtaamisessa tarvittavia ammatillisia valmiuksia.

Pojulan (2016, 115) mukaan lapsen kuolemankäsitystä ja surussa selviytymistä vaikeuttavat lapsen ajattelun kehityksen keskeneräisyys sekä tiedon ja elämäkokemuksen puute. Myös aineistoissa lapsen kehitystaso nähtiin merkittävänä tekijänä tämän surukokemuksen suhteen. (Esim. Hope & Hodge 2006.) Jo itse aiemmin pohtimani näkemys siitä, miten iän sokea tarkastelu voidaan unohtaa, vahvistui aineistojen valossa. Vaikka nuoremmilla ja kehitystasoltaan alempana olevilla lapsilla käsitys kuolemasta onkin erilainen, kykenevät he silti tuntemaan surua ja suremaan. Kuoleman ymmärtäminen sinänsä eroaa surun kokemisesta. Sen ymmärtämiseen vaaditaan erilaista kognitiivista ja abstraktia ajattelua.

Menetyksen yhteydessä aikuiset helposti vähätteleivät lapsen ymmärrystä (Saari 2005, 196). Olisi kuitenkin tärkeää, että lapselle puhuttaisiin mahdollisimman avoimesti asioista kuten ne ovat, sillä lapsi ymmärtää paljon enemmän kuin aikuiset tyypillisesti odottavat (emt.). Kuoleman merkityksen ymmärtämistä sekä surun käsittelyä tukee avoin vuorovaikutus ja asioista suoraan puhuminen. Suoraan puhumisella saattaa olla myös positiivisia vaikutuksia lapsen surukokemuksen kannalta. Suomen Mielenterveys ry:n mukaan suoraan puhuminen on tärkeää erityisesti siksi, että epävarmuus saattaa saada lapsen itse täyttämään tietämyksensä aukot mielikuvituksensa avulla. Tästä voi seurata väärinymmärryksiä ja hän voi jopa odottaa menehtyneen vanhemman palaamista.

Tutkielman teoriataustassa nousi lisäksi esiin lapsen sukupuolen merkitys surukokemuksessa (Dyregrov 1993, 52). Tätä vahvisti yhdestä mukana olleesta aineistosta esiin noussut samankaltainen näkökulma. Aineiston mukaan pojat

helpommin ulkoistavat suruaan ja ilmaisevat sitä esimerkiksi uhmakkaalla käyttäytymisellä. Lisäksi heidän on aineiston mukaan helpompi käsitellä suruaan esimerkiksi tekemisen kautta. Tyttöjen taas nähtiin enemmänkin sisäistävän suruaan, tuoden sitä ilmi verbaalisesti. Heidän koettiin poikia useammin pystyvän parhaiten käsittelemään surua keskustelun keinoin. (Hope & Hodge 2006.) On kuitenkin tärkeää muistaa, että sukupuolen vaikutusta surukokemukseen ei voida yleistää koskemaan kaikkia lapsia. Vaikka jokainen lapsi on omanlaisensa yksilö, sukupuolen vaikutuksesta tuotettua tutkimustietoa ei pidä kuitenkaan sivuuttaa tai jättää huomiotta. Tämä on hyvä ottaa huomioon esimerkiksi palveluja suunniteltaessa ja kehitettäessä.

Vanhemman menehtymisen tuoma erityisyys lapsen surukokemukseen tuli ilmi aineistoissa. Vanhemman menehtyminen nähtiin selkeästi ja yksipuolisesti yhtenä lapsen elämän suurimpana mahdollisena traumana (esim. Melvin & Lukeman 2000). Lapsen aiemmalla elämäkokemuksella ja kuoleman käsitteen ymmärtämisellä nähtiin olevan vaikutuksia siihen, miten hän käsittelee vanhempansa menehtymistä (Reamer & Lloyd 2011). Koska kuolema on kohonneen eliniän odotteen ja parantuneen terveydenhuollon vuoksi nyt harvinaisempaa kuin ennen (emt.), olisi sitä entistä tärkeämpää tuoda ilmi esimerkiksi keskustelun keinoin. Tämä olisi tärkeää erityisesti siksi, että kuolema voi yhä edelleen kohdata kenet tahansa ja milloin tahansa. Aineistojen mukaan vanhemman menehtymisestä lapsuusiässä saattaa seurata erilaisia psykologisia- tai käytöksellisiä häiriöitä, eikä näiden seurausten ennaltaehkäisyyn tällä hetkellä panosteta riittävästi (Griese ym. 2017, 540).

Tutkielman toiseen kysymykseen siitä, millaisia valmiuksia surevan lapsen kohtaamiseen ammattilaiselta odotetaan, löytyi melko heikosti vastauksia käyttämästäni aineistoista. Rosenin (1991) mukaan sosiaalityöntekijät, jotka tekevät asiakastyötä, kohtaavat usein lapsia, jotka ovat kokeneet läheisen menetyksen. Surevan lapsen kohtaavalta ammattilaiselta odotetaan esimerkiksi tietoisuutta erilaisista eettisistä kysymyksistä, joita palvelujen tarjoamisesta syntyy (Morgan & Roberts 2010, 214). Tällaisia eettisiä kysymyksiä voivat olla esimerkiksi se, miten ammattilainen toimii roolissaan juuri ammattilaisena, kun tarvittaisiin aitoa kohtaamista. Yksityisellä sektorilla eettiseksi pulmaksi saattaa

muodostua se, miten joku hyötyy taloudellisesti toisen surusta. Suhde ammattilaiseen ei ole pysyvä, vaan hetken rinnalla kulkeva tuki, joka sitten katoaa. Eettisenä kysymyksenä saatetaan nähdä lisäksi se, miten lasta saatetaan joutua pompottelemaan palvelusta toiseen ja ammattilaiselta toiselle. Eettisten kysymysten tiedostamisen lisäksi ammattilaiselta odotetaan tietoisuutta omien surukokemustensa vaikutuksista työskentelyyn (emt.).

Aineistosta ilmeni lisäksi huoli siitä, että työntekijät eivät kokeneet valmiuksiaan lapsen surun tunnistamisen ja tarpeisiin vastaamisen suhteen riittävinä. Työntekijät kokivat tarvitsevansa jatkokoulutusta surevan lapsen kanssa työskentelyyn. (Clipsham ym. 2014.) Niin vanhempansa menettäneen lapsen kuin muutoinkin surevan ihmisen kohtaamiseen olisi tärkeää saada jonkinlaisia valmiuksia jo sosiaalityön opinnoissa. Opintojen lisäksi korostaisin ammattilaisen oman elämäkokemuksen merkitystä surevan kohtaamisessa. Myös hyvät vuorovaikutus- ja kohtaamistaidot ovat tärkeitä. Kuten Mattila (2011) totesi, ammattilaisen ja lapsen kohtaamisen haasteet ovat tiivistettävissä ainutlaatuisuuden muistamiseen ja oman ammatillisen itsearvostuksen vahvuuteen. Ollaan jo pitkällä, kun nämä kaksi asiaa pitää mielessä surevaa kohdatessa.

Stokes ja kumppanit (1999) pohtivat artikkelissaan sitä, miten odottavia äitejä valmistellaan synnytykseen ja heille on tarjolla useita erilaisia tukimuotoja ennen lapsen syntymää. Ylipäätään synnytyksestä ja syntymästä yleensä puhutaan paljon. Kuitenkin kuolemasta ja kuolemasta usein vaietaan. Kaikki meistä kohtaavat elämänsä aikana kuolemaa, joten sen vuoksi siitä olisi tärkeää puhua jo lapselle heidän kehitystasonsa mukaisesti. Julkisen keskustelun lisäksi niin kuolemaan yleensä kuin vanhemman menehtymiseenkin liittyvälle tutkimukselle on nähtävissä tarvetta niin Suomessa kuin muualla maailmassakin. Suomalaisia tutkimusartikkeleita en löytänyt tutkielmaani mukaan ollenkaan, vaikka niitä olisinkin kaivannut. Erityisesti vanhemman menehtymisen kokeminen lapsuudessa, sekä sen vaikutukset lapsen myöhempään elämään kaipaavat jatkotutkimusta.

LÄHTEET

*Aineistolähteet

Christian, Linda (1997) Children and Death. *Young Children* 52(4) 76–80.

*Clipsham, Laura, Vostanis, Panos, O'Reilly, Michelle & Faull, Christina (2014) Exploring hospice nurses' experiences of identifying children's bereavement needs before the death of a parent. *BMJ Supportive & Palliative Care* 4 15.

Digi- ja väestötietovirasto. Alaikäisen edunvalvonta. <https://dvv.fi/alaikaisen-edunvalvonta>. Viitattu 1.3.2021.

Dyregrov, Atle & Makkonen, Mirja (1993) *Lapsen suru*. Mannerheimin lastensuojeluliitto. Helsinki.

Dyregrov, Atle & Raundalen, Magne (1997) *Sureva lapsi ja koulu*. Tampere: Vastapaino.

Dyregrov, Kari & Dyregrov, Atle (2008) *Effective Grief and Bereavement Support. The Role of Family, Friends, Colleagues, Schools and Support Professionals*.

EVL. Suomen evankelis-luterilainen kirkko. Sureva lapsi tarvitsee erityistukea. <https://evl.fi/apua-ja-tukea/suru-kriisi/lapsi-ja-kuolema>. Viitattu 16.2.2021.

*Griese, Brook, Burns, Michaeleen, Farro, Samantha, Silvern, Louise & Talmi, Ayelet (2017) Comprehensive Grief Care for Children and Families: Policy and Practice Implications. *American Journal of Orthopsychiatry* 87(5) 540–548.

Hietanen-Peltola, Marke (2019) Onnistunut kohtaaminen lasten ja nuorten palveluissa – paras interventio ikinä. THL-blogi. *Lapset, nuoret ja perheet*. <https://blogi.thl.fi/onnistunut-kohtaaminen-lasten-ja-nuorten-palveluissa-paras-interventio-ikina/>. Viitattu 21.1.2021.

*Hope, Rebecca & Hodge, Diane (2006) Factors Affecting Children's Adjustment to the Death of a Parent: The Social Work Professional's Viewpoint. *Child & Adolescent Social Work Journal* 23(1) 107–126.

Juhila, Kirsi (2021) Teemoittelu. Teoksessa Jaana Vuori (toim.) Laadullisen tutkimuksen verkkokäsikirja. Tampere: Yhteiskuntatieteellinen tietoaarkisto. Tietoaarkisto.

<https://www.fsd.tuni.fi/fi/palvelut/menetelmaopetus/kvali/analyysitavan-valinta-ja-yleiset-analyysitavat/teemoittelu> Viitattu 3.2.2021.

Kaaro, Jani (2015) Paha mieli tekee kipeää kuin lyönti. Hyvä terveys. https://www.hyvaterveys.fi/artikkeli/mieli/paha_mieli_tekee_kipeaa_kuin_lyonti. Viitattu 18.2.2021.

Kallio, Tomi (2006) Laadullinen review-tutkimus metodina ja yhteiskuntatieteellisenä lähestymistapana. Hallinnon tutkimus 18-28.

Kärkkäinen, Kati (2019) Lapsen ja nuoren suru. Surevan kohtaaminen-video. <https://www.youtube.com/watch?v=am9LCA8e4Zc&t>. Viitattu 15.1.2021.

Laimio, Anne (2015) Suomen Mielenterveysseuran julkaisu- Miten kertoisin lapselle itsemurhasta? Grano.

Lastensuojelulaki. 13.4.2007/417.

Mannerheimin Lastensuojeluliitto (2017) Lasten kohtaaminen palveluissa. Lapsiystävällisen kohtaamisen tarkistuslista. https://cdn.mll.fi/prod/2017/08/15133614/MLL_keskustelu_lapsen_kanssa_ohje.pdf. Viitattu 21.1.2021.

Mattila, Kati-Pupita (2011) Lapsen vahvistava kohtaaminen. Jyväskylä: PS-kustannus.

*Melvin, Diane & Lukeman, Diane (2000) Bereavement: A Framework for Those Working with Children. *Clinical Child Psychology and Psychiatry* 5(4) 521–539.

*Morgan, James & Roberts, Jesse (2010) Helping Bereaved Children and Adolescents: Strategies and Implications for Counselors. *Journal of Mental Health Counseling* 32(3) 206–217.

*Paul, Sally (2019) Is Death Taboo for Children? Developing Death Ambivalence as a Theoretical Framework to Understand Children's Relationship with Death, Dying and Bereavement. *Children & Society* 33 556–571.

Pojjula, Soili (2016) *Lapsi ja kriisi: Selviytymisen tukeminen*. E-kirja. Kirjapaja.

*Reamer L. Bushardt & Lloyd Taylor (2011) A parent's death: Helping a child after devastating trauma. *Journal of the American Academy of Physician Assistants* 24(12) 14.

*Rosen, Helen (1991) Child and Adolescent Bereavement. *Child and Adolescent Social Work* 8(1) 5–13.

*Saari, Salli (2005) *A Bolt from the Blue: Coping with Disasters and Acute Traumas*.

Salminen, Ari (2011) Mikä kirjallisuuskatsaus? Johdatus kirjallisuuskatsauksen tyypeihin ja hallintotieteellisiin sovelluksiin. Vaasa: Vaasan yliopiston julkaisuja.

Silverman, Phyllis (2000) *Never Too Young to Know. Death in Children's Lives*. New York.

Sosiaalihuoltolaki 30.12.2014/1301.

*Stokes, Julie, Pennington, Jodi, Monroe, Barbara, Papadatou, Danai & Relf, Marilyn (1999) Developing services for bereaved children: a discussion of the theoretical and practical issues involved. *Mortality* 4(3) 291–307.

Strandell, Harriet (2005) *Lapset, etiikka ja vaikea osallisuus*. Stakes työpapereita. Laadullisen sosiaalitutkimuksen eettiset kysymykset. Helsinki.

Suomen Mielenterveysseura ry. Mieli. Tukea ja apua: Lapsi suree omalla tavallaan. <https://www.mieli.fi/fi/mielenterveys/vaikeat-el%C3%A4m%C3%A4ntilanteet/suru/lapsi-suree-omalla-tavallaan>. Viitattu 7.1.2021.

Suomen mielenterveysseura ry. Mieli. Tukea ja apua: Miten tuen lasta kriisissä? <https://mieli.fi/fi/mielenterveys/vaikeat->

el%C3%A4m%C3%A4ntilanteet/kriisit/miten-tuen-lasta-kriisiss%C3%A4. Viitattu 3.12.2020.

Suomi.fi (2020). Alaikäisen asema vanhemman kuoltua. Digi- ja väestötietovirasto. <https://www.suomi.fi/kansalaiselle/parisuhde-ja-perhe/laheisen-kuolema/opas/vainajan-lahiomaisen-asema/alaikaisen-asema-vanhemman-kuoltua>. Viitattu 16.2.2021.

Suomi.fi (2020). Lapsen tukeminen vanhemman kuoltua. Digi- ja väestötietovirasto. <https://www.suomi.fi/kansalaiselle/parisuhde-ja-perhe/laheisen-kuolema/opas/tukea-suruun/lapsen-tukeminen-vanhemman-kuoltua>. Viitattu 16.2.2021.

Surevan kohtaaminen. Avun kanavia. <https://www.surevankohtaaminen.fi/avun-kanavia/>. Viitattu 18.1.2021.

Terveystieteiden tutkimuskeskus. Lapset, nuoret ja perheet. Peruspalvelut. <https://thl.fi/fi/web/lapset-nuoret-ja-perheet/peruspalvelut>. Viitattu 1.3.2021.

Terveystieteiden tutkimuskeskus. Lastensuojelun käsikirja. Lastensuojelu ja kriisityö. <https://thl.fi/fi/web/lastensuojelun-kasikirja/tyoprosessi/erityiskysymykset/lastensuojelu-ja-kriisityo>. Viitattu 1.3.2021.

Tuomi, Jouni & Sarajärvi, Anneli (2018) Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi. Helsinki.

Uittomäki, Susanna, Mynttinen, Sirpa & Laimio, Anne (2011) Miten tukea lasta, kun läheinen on kuollut? Opas läheisille sekä lasten ja nuorten parissa työskenteleville. Jyväskylä: Grano.

*Willis A. Clarissa (2002) The Grieving Process in Children: Strategies for Understanding, Educating, and Reconciling Children's Perceptions of Death. *Early Childhood Education Journal* 29(4) 221–226.

Worden, William (1997) *Child and grief – when a parent dies*. New York: Guilford Press.

LIITTEET

Liite 1. Aineistotaulukko.

	<i>Tekijät, otsikko, julkaisutiedot</i>	<i>Aihe</i>	<i>Johtopäätös</i>
1.	Clipsham, Laura, Vostanis, Panos, O'Reilly, Michelle & Faull, Christina (2014) <i>Exploring hospice nurses' experiences of identifying children's bereavement needs before the death of a parent.</i> BMJ Supportive & Palliative Care 4 15.	Tutkitaan, miten sairaanhoitajat tunnistavat lasten surun tarpeet kun heillä on kuolemansairas vanhempi. Sairaanhoitajien kokemuksia lasten tukemisesta.	Osallistujat tunnistivat useita tekijöitä, jotka vaikuttivat lapsen suruun, mutta tunnistivat oman tietoisuutensa rajallisuuden.
2.	Griese, Brook, Burns, Michaeleen, Farro, Samantha, Silvern, Louise & Talmi, Ayelet (2017) <i>Comprehensive Grief Care for Children and Families: Policy and Practice Implications.</i> American Journal of Orthopsychiatry 87(5) 540-548.	Tarkastellaan surevien lasten ja perheiden nykyistä tukeamukseen lukien merkittävät hoidon esteet ja empiirisen tiedon aukot.	Menetyksen kokeminen lapsuudessa on kriittinen kansanterveyskysymys ja olisi kohdennettava enemmän resursseja kehittämiseen, arviointiin yms. perheiden tarpeisiin vastaamiseksi.
3.	Hope, Rebecca & Hodge, Diane (2006) <i>Factors Affecting Children's Adjustment to the Death of a Parent: The Social Work Professional's Viewpoint.</i> Child & Adolescent Social Work Journal 23(1) 107-126.	Aiemman kirjallisuuden vertaaminen sosiaalityöntekijöiden havaintoihin.	Osallistujien vastaukset olivat enimmäkseen kirjallisuuden mukaisia, mutta tuottivat myös joitakin uusia näkökulmia.
4.	Melvin, Diane & Lukeman, Diane (2000) <i>Bereavement: A Framework for Those Working with Children.</i> Clinical Child Psychology and Psychiatry 5(4) 521-539.	Psykologisten tekijöiden kuvaus, jotka auttavat tai estävät surusta selviytymistä lapsuudessa.	On tarpeen, että ammattilaiset tunnistavat vuorovaikutuksen omien surun kokemustensa ja asiakkaiden surukokemusten välillä.
5.	Morgan, James & Roberts, Jesse (2010) <i>Helping Bereaved Children and Adolescents: Strategies and Implications for Counselors.</i> Journal of Mental Health Counseling 32(3) 206-217.	Miten menetys vaikuttaa nuoriin ihmisiin eri ikäisenä – metodeja, jotka auttavat lapsen surussa.	Integroivan neuvonnan käytön hyödyllisyys. Kun lasten kanssa työskentelevät ammattilaiset tulevat tietoisemmiksi surusta ja erilaisista neuvontamenetelmistä, heillä on paremmat mahdollisuudet auttaa nuorten ja heidän perheidensä surua.

6.	Paul, Sally (2019) <i>Is Death Taboo for Children? Developing Death Ambivalence as a Theoretical Framework to Understand Children's Relationship with Death, Dying and Bereavement.</i> Children & Society 33 556-571.	Onko kuolema tabu lapselle? Teoreettisen viitekehyksen luomista lapsen ja kuoleman, kuolemisen ja suremisen ymmärtämiseksi.	Esiin nousi neljä tekijää, jotka ovat vuorovaikutuksessa "tabututkimuksen" kanssa. Näitä ovat kuolema läsnä kaikkialla, kuolema tunnustamatta, kuoleman edessä ja kuoleman välttäminen.
7.	Reamer Bushardt & Lloyd Taylor (2011) <i>A parent's death: Helping a child after devastating trauma.</i> Journal of the American Academy of Physician Assistants 24(12) 14.	Mitä psykologina huomioida työskennellessä menetyksen kokeneen lapsen kanssa.	Psykologit voivat tehdä paljon auttaakseen vanhempansa menehtymistä surevaa lasta, kuten tarjota käytännön strategioita, jotka auttavat luomaan paranemista ja normaalia kehitystä tukevia ympäristöjä.
8.	Rosen, Helen (1991) <i>Child and Adolescent Bereavement.</i> Child and Adolescent Social Work 8(1) 5-13.	Lapsen ja nuoren sureminen. Pyritään kokoamaan yhteen olennaisimmat ja merkittävimmät lapsuuden ja murrosiän menetyksiin liittyvät kysymykset.	Surevaa lasta voidaan auttaa surussa siten, ettei hänen vanhempansa menetyksestä johtuva suru ole este kehityksen jatkumiselle.
9.	Saari, Salli (2005) <i>A Bolt from the Blue: Coping with Disasters and Acute Traumas.</i>	Lapsi trauman kokijana. Traumaattisten tapahtumien psykologiset vaikutukset yksilöön.	Psykologisten ensiaputaitojen omaaminen tulisi olla osa kaikkien avustavien ammattien työntekijöiden työkaluja ja jokaisen modernin kansalaisen koulutusta – kuten esimerkiksi lääketieteellinen ensiapu.
10.	Stokes, Julie, Pennington, Jodi, Monroe, Barbara, Papadatou, Danai & Relf, Marilyn (1999) <i>Developing services for bereaved children: a discussion of the theoretical and practical issues involved.</i> Mortality 4(3) 291-307	Aiheita koskien surupalvelujen kehittymistä lapsilla ja resursseja sekä taitoja, joita näitä palveluja varten pitää tuottaa. Miten surevien lasten tarpeisiin vastataan – erilaisia toimintatapoja ja malleja.	Kehittämisisideana palveluksi sureville lapsille nähtäisiin yhteisöpohjaiset palvelut.
11.	Willis A. Clarissa (2002) <i>The Grieving Process in Children: Strategies for Understanding, Educating, and Reconciling Children's Perceptions of Death.</i> Early Childhood Education Journal 29(4) 221-226.	Lapsen tukeminen surutyössä päivähoidon ja koulun kontekstissa. Miten suruprosessi eroaa aikuisella ja lapsella?	On tärkeää, että lastenhoitajat ja opettavat tietävät ja osaavat tunnistaa lapsessa yleisimmät merkit surusta. Tämä on tärkeää erityisesti nuorten lasten kohdalla, jotka eivät osaa ilmaista tunteitaan.